

---

*ІСТОРІОГРАФІЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.
ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ
НАУКИ В УКРАЇНІ*

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІКТОРА ПЕТРОВИЧА СКАРЖИНСЬКОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ І КРАЄЗНАВСТВА

Розглянуто процес наукового вивчення постаті Віктора Петровича Скаржинського – визначного лісівника та господарника Південної України – у радянській історичній літературі та краєзнавчих розвідках.

Ключові слова: В. Скаржинський, історіографія, краєзнавство, Південна Україна, лісівник.

Рассмотрено процесс научного изучения личности Виктора Петровича Скаржинского – великого лесовода и хозяйственника Южной Украины – в советской исторической литературе и краеведческих заметках.

Ключевые слова: В. Скаржинский, историография, краеведение, Южная Украина, лесовод.

The article investigates process of scientific study of figure of Victor Skarzhynsky – prominent specialist in forestry and manager of South Ukraine in soviet historical literature and regional secret services.

Key words: V. Skarzhynsky, a historiography, study of local lore, Southern Ukraine, specialist in forestry.

У сучасній історичній науці одне з чільних місць посідають персонологічні дослідження, оскільки мають вирішальне значення для з'ясування ролі української національної та регіональної еліти у різні історичні періоди. Актуальним є вивчення біографій окремих осіб, які своєю діяльністю зумовлювали поступальність історичного розвитку України. У цьому контексті привертає увагу політична, економічна, військова, громадська діяльність дворян, що сприяла розвитку українських земель у складі Російської імперії. Усвідомлюючи місце свого народу у світовій історії та його право на національне самовизначення, українські дворяни – нащадки козацької старшини, стали носіями національної ідеї, намагалися своєю багатогранною суспільною діяльністю покращити життя українців, були рушійними силами прогресивних перетворень у суспільстві. Одним із найбільш цікавих й репрезентативних представників південно-українського дворянства є Віктор Петрович Скаржинський.

Віктор Петрович Скаржинський (1788-1861) – дворянин IV рангу, придворний

камергер, колезький асесор, маршалок дворянства Херсонської губернії, командир Ескадрону ополченців імені В. П. Скаржинського під час війни 1812 року. Ініціативний господарник, лісівник, винахідник, меценат, громадський діяч, нагороджений орденами Св. Володимира IV ст., Св. Анни II ст. Єдиний представник південноукраїнських поміщиків, якому дворянство у 1872 р. встановило в м. Одесі пам'ятник за розведення лісів у степовій Україні.

Визначення місця та ролі Віктора Петровича Скаржинського в історії Південної України першої половини XIX ст. є важливим ще й тому, що у дорадянські часи про поміщика писали здебільшого його друзі і знайомі, а не історики, це заважало об'єктивній оцінці його діяльності. У радянський період історична наука мала свої особливості, які були обумовлені загальною соціокультурною ситуацією та рівнем наукової свободи істориків. Провідною рисою радянської історичної науки стала тенденція, пов'язана із вибірковістю тематики досліджень, окресленістю і обмеже-

ністю кола літератури і джерел, і відповідними висновками. Унаслідок копіткої культивуації з науки викреслювались цілі пласти інформації, окремі дослідницькі напрями.

Водночас у працях радянських дослідників 20-х – 30-х років ХХ ст. присутнє нове розуміння характеру поміщицької колонізації Південної України. Інтенсивне освоєння краю дворянством пов'язується із переворотом, який відбувся наприкінці ХVІІІ ст. у російському поміщицькому господарстві: втратою його натурального характеру і перетворенням на джерело грошової ренти, через що виникає «загальне тяжіння» до портових міст – Одеси, Миколаєва, Перекопу, Євпаторії, звідки була можливість експорту поміщицького хліба. Вирішення проблеми нестачі робочих рук шляхом закріпачення селянства визначається головним мотивом соціальної діяльності південного дворянства. Тому дворяни фігурують на сторінках історичних праць у якості великих підприємців.

Посилення уваги до історії дворянсько-поміщицького стану та його господарств припадає на кінець 1950-х – початок 1960-х років. Це час, коли відбувалось піднесення у суспільстві, у тому числі і у науковій галузі, влада стимулювала інтерес до науки, історії сільського господарства, життя громадських діячів та вчених-аграрників.

Перші згадки про Віктора Петровича Скаржинського у радянській історіографії зустрічаються у працях О. Дружиніної, присвячених історії Північного Причорномор'я. При характеристиці дворянських господарств дослідниця відзначає, як найкращі, господарства Віктора Петровича Скаржинського [1, с. 87]. У 1960-х роках стає популярним проведення аграрних симпозіумів, наукових конференцій із питань сільського господарства і розвитку аграрного комплексу, історії селянства. Автором однієї із публікацій цього періоду став кандидат економічних наук О. Котов («Из истории лесоразведения на Юге Украины») [2]. Стаття була присвячена Віктору Петровичу Скаржинському і його внеску у розвиток лісівництва степової України.

Важливе значення для збереження і популяризації інформації про новоросійсь-

кого господарника у радянські часи мали краєзнавчі дослідження. Адже історія прагне визначити закономірність процесу для країни або народу, а історичне краєзнавство – специфіку явища, характерну для локального району, краю, міста, села.

У 1970-1980-х роках на шпальтах газет з'явилися розвідки про військовий ескадрон імені В. П. Скаржинського та його участь у війні проти військ Наполеона, авторами яких були краєзнавці Миколаївщини. Серед них історик і письменник Б. Слободянюк, автор статті «Хоробрість наших земляків» [3], почесний член Товариства охорони пам'яток історії і культури Я. Журавель «І грянув бій під Бородіно» [4], директор Державного архіву Миколаївської області (1952-1983), голова секції історико-революційних пам'яток обласної організації Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури ІІІ. Людковський: «Ескадрон Скаржинського (до 175-річчя Вітчизняної війни 1812 року)» [5].

Слід відзначити, що географія краєзнавчих розвідок є досить широкою. У цілому історією роду Скаржинських на Полтавщині цікавився письменник і літературознавець Б. Ванцак [6], на Первомайщині – директор Первомайського краєзнавчого музею Р. Кучерявий [7], викладач Мигіївського сільськогосподарського технікуму В. Халипенко [8], на Одещині – краєзнавець О. Губар [9] та письменник Ю. Трусів [10].

Таким чином, завдяки краєзнавчим дослідженням вдалося зберегти громадський і науковий інтерес до постаті Віктора Петровича Скаржинського, визначити його внесок у соціально-економічний, військово-політичний розвиток південної України.

Народився Віктор Петрович Скаржинський у с. Трикрати в сім'ї Петра Михайловича та Уляни Григорівни Скаржинських. Його батько був родом із давнього козацько-старшинського роду, що походив із польської шляхти. Мати, уроджена Булацель, належала до старовинного молдавського роду. У Новоросійський край Петро Михайлович потрапив під час російсько-турецьких воєн у другій половині ХVІІІ ст. Він був отаманом, згодом полковником Бузького козацького полку під час російсько-турецької війни (1787-1791 рр.). У різноманітних

джерелах міститься інформація, що під час бою за Очаків 6 грудня 1788 р. пораненому Петру Михайловичу повідомили про народження сина, якого він назвав Віктором (Переможцем) [11]. У цілому в сім'ї було троє дітей: Віктор, Микола і Лідія.

Старший із братів – Віктор Петрович – навчався у Петербурзі, з часом переїхав до Москви, де продовжив навчання у благородному університетському пансіоні. Будучи студентом, він слухав лекції та товаришував із такими визначними постатями свого часу, як: В. Жуковський, М. Муравйов, Д. Блудов, Д. Дашков. У студентські роки Віктор Скаржинський цікавився літературою, поезією, був постійним учасником літературних вечорів, мав дружні відносини із М. Карамзіним. Він отримав якісну освіту і сформувався як ліберальна особистість.

У 1806 р. Віктор Петрович Скаржинський поступив до Петербурга на службу у департамент народної освіти і головне управління училищ, він служив при колегії у чині юнкера. У той час міністром народної освіти був граф П. В. Завадовський, прибічник ліберальних ідей. Віктор Скаржинський користався його прихильністю. Однак у 1811 р. він залишив службу у чині колезького асесора і повернувся до батьківського маєтку, там займався управлінням економії, які знаходились у Херсонській, Київській губерніях та на Кавказі.

У 1812 р. почалась російсько-французька війна із військами Наполеона. Скаржинські не залишились осторонь цієї війни, за власний рахунок із селян був організований військовий ескадрон. До складу ескадрону входили Віктор і Микола Скаржинські. Уляна Григорівна благословила синів на патріотичний подвиг.

Причиною розгортання війни 1812 р. стала боротьба між Францією і Росією за економічне панування у Європі. У ході війни російській армії довелося відступати. Відсутність будь-яких конкретних планів щодо організації оборони поставила царський уряд у складне становище. Імператор Олександр I, шукаючи вихід із ситуації, звернувся до народу із маніфестом, у якому закликав населення створити народне ополчення.

Цей маніфест був неоднозначно сприйнятий дворянськими колами, частина

представників шляхетного стану зовсім не відреагувала, однак досить значна кількість дворян не залишила без уваги звернення імператора. Проводились дворянські зібрання, на яких оголошувався та обговорювався маніфест від 6 липня 1812 р. Перебуваючи влітку у Петербурзі у приватних справах, на одне із подібних засідань був запрошений графом П. Завадовським і Віктор Петрович. Беручи участь у дискусії, він виступив на підтримку імператорської ідеї.

Згодом у Херсонській губернії відмінили наказ про всезагальне утворення внутрішньої земської сили, населення збирало лише кошти для підтримки армії. Проте Віктор Петрович Скаржинський вирішив долучитися до формування народного ополчення. Він, порадившись із матір'ю, генерал-майоршею Уляною Григорівною, яка була на той час власницею частини маєтків, звернувся до дворянського маршалка Ф. Чорбе і генерал-губернатора Е. Ришельє із проханням про дозвіл створити військовий загін для боротьби з Наполеоном. Мова йшла про рішення Скаржинських вибрати із 1 000 душ 100 здібних чоловіків, віком до 35 років, обмундирувати їх за зразком регулярних козаків із відповідним реманентом та зброєю. Віктор Петрович зобов'язувався забезпечити ратників продовольством і упродовж служби виплачувати жалування. Від скарбниці поміщик просив лише, щоб під час походу кінний загін був забезпечений провіантом і фуражем. Віктор Петрович Скаржинський також просив дозволу призначити себе командиром ратників [12].

Слід відмітити, що історики та краєзнавці, які цікавились цим епізодом в історії Новоросійського краю, не мали єдиної думки щодо кількості ратників ескадрону. У своїх розвідках писали, що число ратників було від 111 до 180 чоловік.

Відомості про те, що ополченців було 111 підтверджуються і архівними матеріалами. Перед виступом із Трикрат Віктор Петрович Скаржинський склав «Відомість військових чинів, які мали місце у строю при ескадроні, що виступив із селища Трикрати». За цією відомістю, ескадрон складався із 111 чоловік, із яких 1 – штаб-офіцер, 1 – обер-офіцер, 1 – унтер-офіцер, також був 1 унтер-офіцер із вільних, 6 – унтер-офіцерів із

кріпаків, 2 – трубача, 92 – рядових, 4 – нестроевих, ескадрон мав обоз із 10 возів. Командир зобов'язувався сплачувати рядовим по 13 рублів на рік (солдат російської кавалерії отримував 12 рублів на рік), запрошеному ним корнету Семенову – по 300 рублів, унтер-офіцерам по – 160 рублів на рік [13]. Загін мав свій штандарт із зображенням єдинорога.

Із Трикрат ескадрон виступив 4 вересня 1812 р. у напрямку Кам'янець-Подільського. Ратники ескадрону були із мигіївського та трикратського маєтків. Ескадрон вирушив по визначеному маршрутові, який пролягав через Костянтинівку, Фішерівку, Ольвіополь, Канцове, Медутівку, Вільшанку, Ямпіль, Могильов, Яришеве, Студенці, Кам'янець-Подільський. Таким чином, ратники подолали 386 км.

Військовий загін направлявся до 3-ї Дунайської армії під командування адмірала П. Чичагова. Ескадрон Віктора Петровича Скаржинського спочатку приєднався до загону генерала Медера біля Несвіжа. Через деякий час ополченці перейшли під командування генерал-майора Лідерса [14].

Ескадрон брав участь і у закордонних походах, зокрема знаходився при осаді фортеці Торн у Пруссії. Там ескадрон близько 2 місяців утримував аванпост. Свій славний бойовий шлях ополченці закінчили у травні 1813 р. у Франції. Однак у херсонські степи повернулись не всі, 20 селян полягло у боях, серед них: Степан Ільчишенко, Яків Дегій, Роман Голоденко, Аврам Сауненко, Яків Вовк, Павло Хоменко, Іван Порхун, Іван Романенко, Микола Штепул, Степан Назаренко, Семен Карайгуз, Юхим Пичець [7]. Не повернувся і брат Віктора Петровича, Микола Петрович Скаржинський. Він перебував на військовій службі в Ізмайлівському полку, (у лейб-гвардії Преображенського полку) і був убитий 17 серпня 1813 р. під Кульмом [15, с. 160].

За клопотанням свого командира ополченці отримали медалі, встановлені у пам'ять 1812 р. Крім того, восени 1814 р. головнокомандуючий усіма арміями генерал-фельдмаршал Барклай-де-Толлі наказав відправити поміщику Віктору Петровичу Скаржинському

96 срібних медалей у пам'ять про 1812 р. для учасників бойових дій. Господар Трикрат і Мигії взяв на себе обов'язок виплачувати пенсії вдовам ветеранів війни 1812 р. та їхнім дітям-сиротам, котрі виховувались у його домі й навчались за його коштів.

Віктора Петровича після закінчення війни нагородили орденом Святого Володимира IV ступеня з бантом. Згодом, у 1816 р. за мужність і відданість він був нагороджений орденом Святої Анни II ступеня з діамантами. Залишившись єдиним нащадком і спадкоємцем у родині, Віктор Петрович Скаржинський відмовився від військової й державної служби і присвятив решту свого життя господарській та громадській діяльності у Новоросійському краї.

У 1817 р. він одружився з Варварою Григорівною Милорадович (1797-1852) [16, с. 137]. Милорадовичі – відомий старшинсько-шляхетський рід, який походив із Сербії. Вони досить швидко вкоренилися в українському ґрунті. У сім'ї Віктора Петровича та Варвари Григорівни народилось четверо синів: Петро, Костянтин, Григорій, Віктор та донька Надія. Всі діти отримали освіту: сини навчались у Ришельєвському ліцеї. Донька Надія виховувалась у домашньому середовищі.

Проживаючи у Херсонській губернії, Віктор Петрович долучився до роботи в органах самоврядування херсонського дворянства. У 1820 р. він був обраний і затверджений на посаду губернського маршалка дворянства Херсонської губернії. Дворяни краю ставились до нього із великою повагою, адже авторитет Скаржинського допомагав вирішувати суттєві питання, пов'язані із їхнім життям у Південній Україні. На цій посаді він залишався 12 років.

У 1821 р. Уляна Григорівна Скаржинська придбала в Одесі будинок. Це дало можливість Віктору Петровичу часто бувати у місті і долучитися до різноманітних сфер суспільного життя. Зокрема, у 1829 р. він став членом Товариства сільського господарства Південної Росії. В 1832 р. у власність Віктору Петровичу Скаржинському перейшли усі родинні маєтки (Трикрати, Мигія, Бургунь-Маджара, Миколаївка, Нікольське, Нижнє Нікольське, Богодарівка,

Булацелове, Іванівка, Лідіївка) та нерухомість, перейшов у спадок і будинок в Одесі. Кожної зими він приїздив до Одеси, його гостями були визначні особистості регіону, що у цілому визначало його місце у суспільному житті краю. Добрим знайомим господарника був архіпастир Інокентій Борисов, який називав Віктора Петровича *«почесним лісівником і патріархом лісорозведення на Півдні Росії»* [17].

Це справді було так, адже ініціативний господарник сприяв насадженню дерев у багатьох місцях, де тільки було можливо. Через незначний проміжок часу великі лісові плантації виникали на тих територіях, де був широкий степ. Щорічно в економіях насаджували до 14 га лісу. Для цього у Трикратах у спеціальних розсадниках доглядалось у середньому 500 саджанців дерев, що вирощувались із насіння.

Лісівництво поєднувалося із садівництвом, зокрема, у фруктовому саду створювався розсадник для молодих лісових порід, якими згодом обсаджувався сам фруктовий сад, за молодими лісовими масивами насаджувались кущі. Таким чином, одні дерева сприяли росту інших, а кущі відігравали роль захисної огорожі від суховіїв та хурделиць. Важливим було і те, що при лісорозведенні практикувалось ярусне насадження дерев. Так, у трикратському лісі нижній ярус представляли тополі, верби, клени польові, берест. Вищий ярус був насаджений акацією, айлантом, софорою. Між ярусами росли кущі, переважно це був бузок, ялівець, жимолость [17].

Насадження багатьох дерев у трикратському лісі, зокрема, берези було новим явищем у степах Південної України, так як березові саджанці привозились із північних районів Росії, то і розведення вимагало спеціальних умов. У Трикратах зуміли виростити один із перших березових гаїв. У лісі було 4 березових грядки, на яких росло 500 дерев. Також виховали власну шовковичну школу, у якій 1 грядка нараховувала 1 000 дерев. Пагони шовковиці привозились із Кавказу і акліматизовувались у декількох поколіннях [18].

Лісові плантації Віктора Петровича Скаржинського викликали у багатьох господарів бажання займатись лісівництвом.

Вони для усіх охочих послужили розсадником, школою. Відомі поміщики Новоросійського краю, які сприяли у подальшому розвитку лісівництва, брали саджанці саме у Віктора Петровича. Серед них – землевласники Келеповський, Домбровський, Бенардакі, Кир'яков. Навіть воронцовська Алупка отримала від нього 150 горщиків різних порід ялини та сосни. Від ініціативного господарника були отримані сосни і ялівці, які прикрашали Одеський ботанічний сад. П'ятигорська арка із акації, яка вела до грота, також була зобов'язана своїм існуванням Новоросійському лісівникові.

Працюючи у галузі лісівництва, Віктор Петрович Скаржинський зумів насадити лісові масиви площею 400 десятин (437 га.). Обширними плантаціями у власних господарствах він чи не найпершим довів можливість лісорозведення у Херсонських степах із значною вигодою для капіталу. Разом із тим, економічне збагачення не було єдиною причиною його праці у цій галузі. Він неодноразово наголошував, що від лісових масивів також залежить насиченість потоків повітря водними парами, що сприятиме збільшенню кількості опадів на Півдні і позитивно відобразиться на кліматичних умовах. Також поміщик багато уваги приділяв лісосушарам різної ширини на кожні 20-30 верст і таким чином вся площа степів розбивалася на великі квадрати, оточені лісовим узліссям. Така лісова сітка зменшувала вивітрювання ґрунтів, що сприяло покращенню урожайності і розвитку сільського господарства. У цілому поміщик вважав, що розвиток лісівництва позитивно відобразиться на всіляких сферах суспільного життя: господарстві, побуті, культурі.

Результати своєї праці іменитий лісівник намагався популяризувати. Він був членом низки сільськогосподарських товариств серед яких Вільне економічне товариство, Московське товариство сільського господарства (1820 р.), Російське товариство акліматизації (1830 р.), Товариство сільського господарства Південної Росії (1829 р.). У друкованих органах цих товариств лісівник-експериментатор публікував розвідки, у яких радив громадськості обов'язково виключити із використання зовсім безплідні солонці та

вапняки. Всі ж інші ґрунти у Новоросійському краї підходили для лісових насаджень.

Віктор Петрович мав прихильне ставлення представників як регіональної, так і державної еліти першої половини ХІХ ст. За активну громадську роботу у сільсько-господарських товариствах як у межах Південної України, так і у межах усієї Російської імперії його неодноразово нагороджували золотими та срібними медалями. Авторитет поміщика серед населення Південного краю був настільки великим, що фактично відразу після його смерті визначні особи регіону поставили питання про встановлення пам'ятника іменитому лісівнику. Ініціатива належала почесному члену Товариства сільського господарства Південної Росії Д. Остен-Сакену. Йому допомагали спадкоємці Віктора Петровича Скаржинського, його

товариші, знайомі, прихильники.

Клопотання про спорудження пам'ятника було задоволено 25 лютого 1872 р. Через декілька місяців 16 червня 1872 р. Товариство сільського господарства Південної Росії, за присутності віце-президента і членів товариства, почесних і посадових осіб міста і чисельної публіки, святкувало відкриття поставленого у міському саду, напроти будинку товариства, пам'ятника Віктору Петровичу Скаржинському, завдяки праці якого було розведено у Херсонській губернії понад 437,2 га лісу [19].

Працездатність, наполегливість, ініціативність, раціональність, гуманність Віктора Петровича Скаржинського виділяли його із загалу поміщиків і стали запорукою створення образу поміщика-господаря, поміщика-ліберала, який дбав про розвиток Південної України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дружинина Е. И. Южная Украина в период кризиса феодализма 1825-1860 гг. / Дружинина Е. И. – М. : Наука, 1981. – С. 87.
2. Котов А. И. Из истории лесоразведения на Юге Украины / А. И Котов // Лесоводство и агролесомелиорация: республиканский межведомственный научный сборник. – М., 1969. – Вып. 16. – С. 135-138.
3. Слободянюк Б. Хоробрість наших земляків / Б. Слободянюк // Південна правда. – 1962. – 18 жовтня.
4. Журавель Я. Л. І грянув бій під Бородіно / Я. Л. Журавель // Південна правда. – 1978. – 4 травня.
5. Людковський Ш. С. Ескадрон Скаржинського (до 175-річчя Вітчизняної війни 1812 року) / Ш. С. Людковський // Південна правда. – 1982. – 26 серпня.
6. Ванцак Б. Е. Н. Скаржинская: от археологии до революции / Б. Ванцак. – Полтава : Издание ПКМ, 1988. – 24 с.
7. Кучерявий Р. Ополченці з Мигії / Р. Кучерявий // Прибузький комунар. – 1986. – 11 лютого.
8. Халипенко В. Знайти визнання / В. Халипенко // Прибузький комунар. – 1990. – 21 липня.
9. Губарь О. Кто насадил «Причерноморские леса»? / О. Губарь // Одесский вестник. – 1993. – 4 декабря.
10. Трусов Ю. Каменное море / Ю. Трусов. – Одесса : Маяк, 1968. – 229 с.
11. Халипенко В. Наш славный земляк В. П. Скаржинский / В. Халипенко // Вісті Вознесенщини. – 1995. – 7 жовтня.
12. Задорожний В. Наші земляки у Вітчизняній війні 1812 року (з архівних документів) / В. Задорожний // Маяк. – 1990. – 17 листопада.
13. Державний архів Одеської області, ф. 1 Управление Новороссийским генерал губернаторством, оп. 218, спр. 5 О формировании русским помещиком В. Скаржинским эскадрона для борьбы с наполеоновскими захватчиками.
14. Соломатін П. Наші земляки в боях з наполеонівськими військами / П. Соломатін // Комсомольська іскра. – 1962. – 17 жовтня.
15. Дворянские роды, внесенные в общий гербовник Всероссийской империи (от начала XVII ст. до 1885 г.) / [сост. А. Бобринский]. – СПб., 1890. – Ч. II. – С. 160.
16. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г. А. Милорадович. – 1901. – Т. II. Ч. 3. – С. 137.
17. Губарь О. Первый Новороссийский лесовод / О. Губарь // Вечерняя Одесса. – 1986. – 12 апреля.
18. Ярошенко В. Віктор Петрович Скаржинський – людина-легенда нашого краю / В. Ярошенко // Вісті Вознесенщини – 2003. – 12 жовтня.
19. Гончарук Т. Г. Пам'ятник у міському саду / Т. Г. Гончарук // Думська площа. – 2001. – 9 березня.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Г. В. Боряк**; д.і.н., професор **Є. Г. Сінкевич**